

РОЗВІДКИ

УДК 94(477)

Олександр Дубина

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПІДВАЛИНИ УТВОРЕННЯ ШВЕДСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ В СЕРЕДИНІ XVII ст.

У статті розглянуто геополітичні підвалини шведсько-українського воєнно-політичного союзу. Показано становлення й розвиток шведсько-українських відносин з моменту їх виникнення до згорання у XVII столітті. Проведений аналіз територіальних аспектів відносин між Швецією та Україною. Доведена можливість досягнення взаємовигідного компромісу між обома державами. Розглянуті найважливіші геополітичні чинники, що зумовлювали ефективність такого союзу.

Ключові слова: геополітичний фактор, сфера інтересів, баланс сил, Богдан Хмельницький, Крістіна, Карл X.

У вітчизняній історіографії усталилася думка, що в утворенні шведсько-українського воєнно-політичного союзу в 1650-і роки чи не вирішальну роль відіграв суто суб'єктивний фактор. А саме: заміна на шведському престолі миролюбної королеви Крістіни (швед. Kristina; у вітчизняній історіографії відома як Христина) на войовничого Карла X.

Одним з перших таку думку висловив Микола Костомаров. «За Христини важко було посунути шведів, тому що королева більше полюбляла літературу та грецьку словесність, ніж зброю; але коли в 1654 році вона відмовилась від влади й наступником її зробився палкий та енергійний герцог цвейбрикенський Карл-Густав, тоді виникло непорозуміння між польським і шведським кабінетами. Хмельницький підбурював нового короля проти своїх ворогів»¹.

Схожу оцінку розвитку подій давав і сучасник Миколи Костомарова – французький письменник та історик Проспер Меріме. У своєму есе «Богдан Хмельницький», що друкувалося у Франції через чотири роки після виходу однойменної монографії М. Костомарова (з нею його ознайомив російський письменник Іван Тургенєв), а саме 1863р., Меріме зазначав, що Карл X «не оминув пропозиції, яку Христина зустріла без особливого ентузіазму, і скоро погодився на союз із козаками»².

Найкатегоричнішим був Дмитро Дорошенко. Він прямо писав, що шведська королева відкинула пропозиції Богдана Хмельницького про союз проти Польщі, тому що «не хотіла воювати». «Тільки з року 1654, коли Христина зрелася престолу на користь свого небожа Карла-Густава, шведська політика змінила свій напрям. Король Карл-Густав X увійшов у порозуміння з українським гетьманом і весною 1655 р. розпочав із Річчю Посполитою війну», – стверджував визначний український історик³.

Аналогічні думки можна почути й зараз. «У Швеції королева Христина, яка з більшим задоволенням підтримувала митців, ніж полководців, поступилася тронном молодому і честолюбному Карлові-Густаву. Його претензії на польську корону призвели влітку 1655р. до польсько-шведської війни», – пише відома петербурзька дослідниця Тетяна Таїрова-Яковлева. «Козацька держава вже не була для Швеції абстрактним поняттям – вона перетворилася на важливого союзника», – наголошує

© Дубина Олександр Кузьмич – кандидат історичних наук (м.Київ).

дослідниця⁴. Варто зауважити, що для Швеції Україна перестала бути «абстрактним поняттям» задовго до 1655 року, про що йтиметься нижче.

Слід зазначити, що подібні оцінки були й залишаються поширеними в авторитетних наукових колах. Так, у виданій кілька років тому в США Енциклопедії Світової Історії, зазначаючи, що Крістіна «прагнула концентрувати увагу на науках і мирному житті», автори підкреслюють, що внаслідок того, що вона «імпульсивно» закінчила війну з Данією у 1645р., а також уклала Вестфальський мир, який поклав край Тридцятилітній війні у 1648 р., Швеція не отримала значних територій, на які могла претендувати⁵.

Відомий польський історик Єжи Самуель Бандтке (його Історією Польського Королівства, виданою 1820 р., користувався, зокрема, Т. Г. Шевченко; книжка перекладена й видана російською мовою в 1830 р.) прямо назвав Крістіну «легковажною», тому що за Вестфальським миром вона поступилася курфюрсту Бранденбурга Фрідріху Вільгельму східною частиною Померанії⁶.

Можливо, Крістіна й не реалізувала повною мірою результатів блискучих перемог шведської зброї у другій половині 1640-х років. Але давайте звернемо увагу на одну надзвичайно важливу обставину, яку відзначено, зокрема, в Британії. Констатувавши, що Крістіна була чи не головним творцем Вестфальського миру, провідне енциклопедичне видання пише: «Наполегливому і послідовному політику, Крістіні, вдалося стримати запеклі класові суперечності, що розгорнулися після війни, від переростання в громадянську війну»⁷.

А тепер поставимо запитання: чи спромоглася б Крістіна не допустити громадянської війни, якби вона не вийшла з війни зовнішньої? Вона не могла не розуміти, що пригасити соціальні заворушення в умовах військового напруження було б дуже складно. Ось як описував тодішню ситуацію в країні автор однієї з кращих біографій Крістіни, англійський письменник Френсіс Вільям Бейн: «Внутрішні справи Швеції на той момент були в дуже загрозливому стані. Меншість, в якій перебувала королева, безконечна війна, від котрої тільки представники нобілітету мали зиск, до того ж доповнена аристократичними тенденціями конституції, що віддавала владу в їх руки. Вони використовували свої привілеї та всі засоби влади, щоби перемелювати нижчі прошарки населення тиранічними вимаганнями. Зі свого боку, селянство, виснажене податками та повинностями, повністю безправне в країні, де земля, як і раніше, залишалася головним джерелом добробуту, дозріло до революції. Держава була розділена на дві ворогуючі частини нації»⁸.

Інший англійський дослідник життя Крістіни Френсіс Гріббл зазначав, що, на відміну від попередніх, Тридцятилітня війна не приносила прибутку, позаяк на певному її етапі грабувати не було вже чого, всі «привабливі помаранчі були висмоктані насухо». Залишалися хіба що слава й території, але й вони були знецінені. Незважаючи на бойові здобутки блискучих шведських генералів, «назрівав заколот, тому що платню затримували й шведські солдати, маршируючи від перемоги до перемоги, змушені були обмінювати бартером свою зброю та амуніцію на хліб». На думку біографа, закінчення війни за таких обставин було безумовною заслугою Крістіни й робило їй честь: «вона бачила набагато далі, ніж її вояки, духовенство й державні мужі». «У Крістіни була жіноча інтуїція, що війна стала суцільною неприємністю і нікому не несла нічого доброго, і у неї вистачило характеру, щоб твердо поставити ногу й наполягти, що війна має бути зупинена», – абсолютно коректно стверджував Ф. Гріббл⁹.

Таким робом, головною причиною якнайшвидшого припинення війни Крістіною став не стільки її миролюбний характер, скільки чітке усвідомлення того, що продовження навіть переможної війни може обернутися внутрішньою катастрофою для самих переможців.

* * *

Були у шведської королеви, крім внутрішньополітичних, ще й інші міркування. Для того, щоб змодельовати імовірний хід думок Крістіни, погляньмо на мапу Європи, окреслену Вестфальським миром. «У першій половині XVII ст. Швеція досягла своєї давньої заповітної мети – затвердила за собою панування на Балтиці (так званий

Балтійський домінат)... Найбільше вона одержала за Вестфальським миром 1648 р.: відтепер і південні береги Балтійського моря або повністю ввійшли до складу Швеції, або перейшли під її контроль. Балтійське море справді перетворилося на «шведське озеро». Таким чином, у Північній Європі після Тридцятилітньої війни виникла велика держава. У ній налічувалося до 3 млн. населення, що складалося зі шведів, фінів, карелів, росіян, естонців, латишів, німців, датчан. Великодержавна політика Швеції порушувала життєві інтереси Росії, Польщі, Німеччини, інших країн, зацікавлених у балтійській торгівлі», – слушно зазначалося в радянській багатотомній Всесвітній історії¹⁰.

Період шведської експансії завершився підписанням протягом 1660 – 1661 рр. трьох мирних угод: в Оліві – з Польщею, в Копенгагені – з Данією і в Кардиси – з Росією. Внаслідок цих угод Швеція не втратила своїх територій на континенті, і, водночас, опанувала південь Скандинавського півострова, відвоювавши у Данії три свої сучасні лени (провінції) – Сконе, Халланд і Блекінге, тим самим досягнувши своїх природних геополітичних кордонів. «З цими трьома мирними угодами закінчилася наступальна фаза шведської великодержавності, доба грандіозних завойовницьких заходів минула. Здобич, що її пощастило хапнути шведам за всі ті роки, була доволі показна, щоб не сказати більше... Тепер настала фаза засвоєння, коли шведська держава, немов полоз, зручно вляглася, щоб у тиші й спокої перетравити здобич, яку вона проковтнула. Почалася пора укріплення й захисту здобутих земель», – зазначає відомий шведський історик Петер Енглунд¹¹.

До цього варто додати, що і в період «травлення» Карл XI, здійснивши низку ефективних соціально-економічних реформ, чи не найголовнішу увагу приділив творенню й зміцненню армії, чудово розуміючи, що обділені сусіди, рано чи пізно, пред'являть претензії на свої «споконвічні» землі. «Як виявилось, [шведську] великодержавність значною мірою розбудовували за рахунок Данії, Польщі та Росії. Ніщо не свідчило про те, що ті держави мовчки погодяться із втратами території, які їх спіткали», – описує ситуацію Енглунд¹². Так воно згодом і сталося. І це врешті-решт призвело до втрати Швецією її великодержавного статусу. А чи не стали приєднані за Вестфальським миром землі тими шматками, які не змогла перетравити імперська Швеція?

Вельми цікавими з цього приводу є міркування провідного російського скандинавіста, фахівця з балтійського питання Г. В. Форстена. «1648 рік – це той момент боротьби, коли Швеція здолала своїх ворогів і панувала на всьому сході та півдні Балтійського моря. Почавши окупацію Балтики зі східного кута, шведські королі поширили свої володіння по трьох його узбережжях. Зазіхання Данії, Польщі та Росії замовкнули, але ненадовго. Як незабаром з'ясувалося, нова політична роль не під силу Швеції, не відповідає її економічним ресурсам, сусіди її починають збиратися із силами і з пасивних спостерігачів переходять на роль активних учасників у новій боротьбі... Досягнувши панування на Балтійському морі, Швеція взяла на себе надто важкий тягар... Швеція доходить до крайньої межі напруги своїх сил; у країні починає спорадично виявлятися невдоволення непосильною, надто широкою зовнішньою політикою. Підпорядковані Швеції провінції по той бік Балтійського моря першими відмовляються від жертв, що від них вимагають в інтересах спільної батьківщини... Смілива спроба Карла X збентежила добру половину Європи», – писав російський історик шведського походження. «... Для скандинавського доміанату матеріальні та культурні сили Швеції були достатні, для балтійського ж, північного – ні», – робив висновок учений¹³.

Значно потужнішими бачив геополітичні ресурси Швеції англійський історик Роберт Нісбет Бейн. Він припускав, що їх вистачило б на встановлення й утримання балтійського доміанату. На його думку, первісним планом батька Крістіни Густава Адольфа, було утворення «компактної, сполученої та, певною мірою, гомогенної імперії по берегах Балтики», що було «у межах досяжності шведських ресурсів».

«... Якби він зупинився на Двіні або хоча б на Віслі, він легко міг би досягнути своєї мети, й шведська потуга й досі була б господинею Півночі. Але кожний крок, який він робив на захід від Вісли, був хибним, позаяк усував його далі й далі від центру його потуги», – підкреслював Р. Н. Бейн¹⁴.

Реалістичнішою видається концепція Г. Форстена щодо можливості встановлення

шведського доміну на скандинавському півострові. Насправді Швеція протягом кількох десятиліть інкорпоровала відвоювані у Данії свої південні провінції. Якщо в 1670-х роках мешканці провінції Сконе під час вторгнення датських військ повстали проти шведської адміністрації, то коли у 1709р. Данія знову вторглася в провінцію, ситуація там докорінно змінилася. «Протягом одного тільки покоління жителі Сконе стали шведами... На початку XVIII ст. шведифікація Сконе була доконаним фактом», – відзначав авторитетний шведський історик Інгвар Андерссон¹⁵. На перспективність шведифікації усього Скандинавського півострова вказує хоча б те, що в 1814 р. Швеція змусила Данію поступитися їй Норвегією. Та на той час Швеція вже не була європейською суперпотугою й інкорпорувати Норвегію їй не вдалося.

Та як би там не було, і Г. Форстен, і Р. Н. Бейн вказували на обмеженість геополітичних ресурсів Швеції. Їй навряд чи вдалося б закріпитися на рубежах Двіни й Вісли, але вона сунула ще далі на захід, що врешті-решт підірвало її сили.

«Майбутнє Балтійського питання було легко передбачити ще в 1648 році», – підкреслював Георгій Форстен¹⁶.

Факти промовисто свідчать, що Крістіна передбачала подібний розвиток подій ще у 1645 р., наполягаючи на підписанні миру з Данією. Коментуючи цей епізод її діяльності, Ф. Бейн вказує на те, що шведська королева припускала, що «інші зацікавлені потуги можуть виступити на боці Данії, побоюючись, що Швеція набуває занадто великого домінування на Балтиці». На підтвердження своєї тези він наводить надзвичайно цікаві інструкції, викладені Крістіною в її листах до всемогутнього канцлера Акселя Оксеншерни, якій вів мирні переговори. У них королева, зокрема, критично ставиться до імперських амбіцій Швеції й висловлює свою стурбованість з приводу можливої реакції Польщі¹⁷. Отже, дев'ятнадцятирічна королева вже тоді проявила себе мудрим і далекоглядним політиком.

* * *

Та чи такою вже миролюбною була шведська королева Крістіна, як їй це приписували деякі історики?

В українській історіографії прийнято вважати, що привід для війни з Польщею в 1655 р. відшукав войовничий Карл X. Здається, ніхто з вітчизняних дослідників не звернув уваги на кілька рядків з широко відомої праці Проспера Меріме. Ось вони: «Що ж до королеви Христини, то вона небезпідставно скаржилася на те, що Ян Казимир, потомок скиненої династії Ваза, вживав в офіційних документах титул шведського короля», – зазначав французький дослідник, відомий своїм ретельним ставленням до першоджерел¹⁸. До цього варто додати, що Крістіна почала ревно відстежувати це питання ще з моменту обрання на польський трон Яна Казимира наприкінці 1648 року. Так, вона тоді питала французького посла, чи вживає новий польський король титул шведського монарха¹⁹. Отже, виходить, що «миролюбна» Крістіна почала шукати привід для суперечки з Польщею відразу після укладення Вестфальського миру! Як би там не було, вона прораховувала всі можливі варіанти. І саме її наробітками потім скористався Карл X.

Взагалі, багато хто з істориків і літераторів недооцінював її державницької діяльності, вважав її далекою від політики. Так, поведінка Крістини й насправді була екстравагантною, а деякі вчинки – просто сенсаційними. Ну хто ще з європейських монархів добровільно залишав трон? Так, вона вільно володіла багатьма мовами, витрачала величезні кошти на збирання різноманітних колекцій, залучала до свого двору видатних вчених і митців. Та при всьому тому чи не головне місце в її житті посідала політика.

Спосіб життя Крістини під час її перебування при владі доволі промовисто описав безпосередній свідок – єзуїт отець Маннерсчід, довірена особа амбасадора Іспанії в Швеції. «... Її ранки були присвячені державним справам, вона регулярно відвідувала засідання своєї Ради. Одного ранку, незважаючи на те, що в неї була кровотеча, вона провела п'ять годин у Кабінеті Ради; а коли вона страждала від гарячки, що тривало місяць, вона, тим не менше, продовжувала займатися державними справами...». Отець Маннерсчід підкреслює, що всі державні справи проходили через її руки. Вона

все вирішувала персонально і не потребувала підказок, коли зверталася до послів, а «великі генерали, від імен яких тремтіла Німеччина, стояли німі й залякані в присутності своєї королеви»²⁰.

Схожу характеристику дає Крістіні й Френсіс Бейн. При цьому він особливо виділяє роль Крістіни в укладенні Версальського миру, що поклав початок новій системі міжнародних відносин, заснованій на пріоритетах національних інтересів і принципі балансу сил. «Вестфальський мир з усіма його наслідками, включно з існуванням Німеччини як держави, був укладений повністю завдяки неослабній енергії і невтомній праці Крістіни... Вона працювала більше, ніж будь-який помічник секретаря, опановувала всі найдрібніші деталі, які вона знала краще, ніж будь-який держслужбовець, ніколи не дозволяла собі бути відсутньою на засіданнях Сенату», – писав англійський дослідник²¹.

Як ми бачили, Крістіна уважно стежила за розвитком подій в сусідній Польщі. А будучи одним з головних творців європейської системи балансу сил, вона просто не могла знехтувати появою нового чинника в розстановці сил на континенті. Адже нове державне утворення, що окреслилося після польсько-українських домовленостей у Зборові 1649 року, Козацька держава, або, як вона називалася в тих домовленостях – Запорозьке Військо, за підрахунками сучасних провідних істориків В. А. Смолія і В. С. Степанкова, налічувала у 1648 – 1651 рр. 80 – 100 тисяч досвідчених вояків²². Це була одна з найпотужніших у тогочасній Європі армій. І воювала вона проти потенційного супротивника Швеції – Польщі. І також потребувала союзників. Таким чином, пошуки контактів між Україною та Швецією цілком відповідали інтересам обох сторін і висувалися на порядок денний розвитком геополітичної ситуації.

Вельми промовистий факт: у 1649 р. польський король так і не дочекався шведських ландскнехтів, яких хотів набрати для війни з козаками²³. Дуже схоже, що на рішення шведських вояків вплинула Крістіна, котра, як відомо, «опановувала всі найдрібніші деталі» міжнародної політики.

* * *

Хто саме був ініціатором встановлення цих контактів – Крістіна чи Богдан Хмельницький, і як саме й коли вони були започатковані?

В. А. Смолій і В. С. Степанков доволі обережно пишуть, що «пошук взаєморозуміння зі Швецією» розпочався 1650 року²⁴. Але з чого і як саме той пошук розпочався, вчені не уточнюють і надалі цієї теми не розвивають. Не торкаються цього питання й інші сучасні дослідники.

Отож звернімося до надбань попередніх генерацій істориків.

У своїй класичній праці «Богдан Хмельницький» Микола Костомаров також не називав точної дати й події, з якої почалися шведсько-українські контакти, але вказував на особливу роль у цьому процесі татарського посольства до Швеції кінця 1650 року. «Невідомо, коли саме український гетьман увійшов у зносини зі шведським двором, але у 1650 році... відправлялися у Стокгольм посланці начебто татарські, але насправді від козацького вождя», – писав історик²⁵.

На думку Пантелеймона Куліша, головним натхненником і організатором того татарського посольства до Швеції був Богдан Хмельницький. «Щоб послабити природних ворогів козаччини і збільшити кількість панських ворогів, підмовив він хана відправити в Стокгольм посольство, яке б слугувало прикриттям його власних зносин зі шведами, – тих злісних зносин, котрими були спричинені грізні для Польщі події 1655 – 1659 років. У Стокгольмі не забули про посягання Сигізмунда III і Владислава IV на шведську корону. Тепер Хмельницький відкривав шведам вид на польську», – зазначав П. Куліш²⁶. І на підтвердження своєї версії наводив витяг з інструкції польського королівського уряду, розісланій на сеймики наприкінці 1650 року. «... Нещодавно татарський хан послав у Швецію своїх послів, котрі проїхали через нашу державу, а з чим їхали, не хотіли сказати; але не можемо інакше думати, як так – що для збудження шведів проти Речі Посполитої за навіюваннями Хмельницького, аби зручніше напасти на розчленовану в такий спосіб з усіх сторін від різних ворогів Республіку, і потім придушити», – вказувалося в документі²⁷.

У цілому, польські першоджерела майже одноставно відносять те татарське по-

сольство до Стокгольма на рахунок Хмельницького. Аналізуючи їх, автор, по суті, першої наукової історії України – «Історії України та українських козаків» (1796 р.), австрійський історик Йоган-Христіан Енгель робив припущення, що «діяльність Хмельницького сягнула Стокгольма» в 1650 р., коли туди прибув татарський посланець²⁸.

А Дмитро Дорошенко, не згадуючи про татарське посольство до Стокгольма, однозначно вказує дату початку оформлення шведсько-українського союзу і його ініціатора. «Ще в році 1650 завів Хмельницький зносини з шведським урядом, пропонуючи йому союз проти Польщі», – писав історик, не підкріплюючи свого твердження конкретними фактами²⁹.

Так, на перший погляд, версія про те, що татарське посольство до Стокгольма 1650 р. було інспіроване Богданом Хмельницьким і являло собою секретну місію українського гетьмана, мета якої полягала в тому, щоби започаткувати союз зі Швецією, виглядає цілком вірогідною. Насправді, перебуваючи в союзі з татарами, непересічний дипломат Богдан Хмельницький міг довірити своїм тогочасним союзникам завдання по встановленню контактів зі шведською стороною; не викликає жодних сумнівів, що в тому татарському посольстві була «його людина». Та ніяких документальних підтверджень цієї версії поки що не знайдено.

Не знайшли їх і такі корифеї історичної науки, як С. М. Соловійов і М. С. Грушевський.

Перший з них, торкаючись епізоду, пов'язаного з татарським посольством до Стокгольма 1650 року, наводить об'яву, зроблену повноважними польськими послами в Москві Станіславом Витовським і Філіпом Обуховичем у березні 1651р., а також таємне повідомлення, зроблене того ж року шведським перекладачем Яганом Розенліндом (Рузенлі) російському боярину Милославському. Польські послы розповідали, що «На весну кримський хан мислить іти на Московську державу з великою силою й до королівської величності (короля Польщі. – **О. Д.**) пише про це безупинно, так писав, щоб король пропустив послів його до шведської королеви Крістіни, і ці послы вмовляли королеву послати військо на Московську державу»³⁰. А з повідомлення шведського перекладача випливало, «що взимку на Різдво Христове приїжджали в Стокгольм кримські послы: пропустив їх через свою землю польський король Ян Казимир і надіслав разом з ними від себе єзуїта зі звісткою, що він, король, разом з ханом хочуть вести війну з Москвою й запрошують до того ж королеву. Розенлінд додав, що королева веліла відмовити ханові й королю»³¹. Вельми цікаво, що коли московський цар попросив королеву прислати йому грамоти від польського короля і кримського хана, то Крістіна відповіла, що не має таких грамот.

«Епізод сей не безінтересний також і з того становища, що він пробивав дорогу українсько-шведській коаліції, яка зложилася кілька років пізніше», – зазначав М. С. Грушевський, згадуючи про татарське посольство до Швеції. Але жодного уточнення, як саме «пробивало» цей шлях татарське посольство, Михайло Сергійович не наводить. Натомість він цитує два витяги з донесень російських посланців до Криму Елякова і Кузьмина. Суть обох повідомлень зводиться до того, що шведська королева відмовилася вступити до антимосковської коаліції, до чого схилили її татарські послы. Вельми промовистими були джерела інформації російських посланців-розвідників. В одному випадку – це литовські полонені, в іншому – «жид Юсупко». На більшу увагу заслуговує повідомлення французького посла в Швеції. Той «дав знати своєму урядові про приїзд татарського посла 3 грудня і дану йому авдієнцію 7 грудня; хоча мова йшла про організацію кампанії проти Москви, але французький посол старався вивідатися, чи нема тут в дійсности плянів проти Польщі... Довідатися ближче про се послові не вдалось, але дуже правдоподібно, що такі балачки йшли»³².

Як бачимо, жодних конкретних доказів діяльності Б. Хмельницького по утворенню антипольської коаліції за участю Швеції в цьому випадку не виявлено. Хіба що «правдоподібні балачки» про це.

Ще один канал, по якому Богдан Хмельницький намагався встановити союзницькі відносини зі Швецією, простежив український історик Богдан Кентржинський. Після Другої світової війни він оселився у Швеції, де ґрунтовно дослідив місцеві архіви. За

версією Б. Кентржинського, український гетьман спробував установити контакт зі шведською владою через російського авантюриста Тимофія (Тимошку) Акундінова, який видавав себе за сина російського царя Василя Шуйського. Самозванець з'явився в Стокгольмі на початку літа 1651 року. На перший погляд, Акундінов діяв у своїх власних інтересах. Виглядало цілком логічним, що, отримавши відмову в збройній підтримці його претензій на російський престол від кримського хана, турецького султана, римського папи і того ж Богдана Хмельницького, самозванець вирішив звернутися до Швеції.

До Стокгольма Акундінов прибув як офіційний представник Семигороддя, маючи на руках дипломатичний паспорт на ім'я Йоханнеса Сінесіса³³ і листи від семигородського князя Юрія II Ракоці до королеви Крістіни³⁴. Попри те, що самозванця доволі швидко ідентифікували й московські дипломати зажадали його негайної екстрадиції, Крістіна не тільки дала йому аудієнцію, але й щедро обдарувала.

Зміст розмови шведської королеви з російським авантюристом залишився невідомим. Можна припустити, що самозванець, який мав напередодні свого від'їзду з України тісні контакти з Богданом Хмельницьким і його писарем Іваном Виговським, знав про відмову Крістіни виступити в складі антимосковської коаліції, що пропонувало їй татарське посольство, про яке йшлося вище. Тому навряд Тимошка сподівався умовити шведську королеву підтримати його особисту інтригу.

Головну мету стокгольмської місії Акундінова Б. Кентржинський визначив по кореспонденції самозванця, яку він вів, перебуваючи під арештом у Ревелі.

Події розвивалися так. Після від'їзду Акундінова зі Стокгольма московські спеціальні агенти вистежили його в Ревелі, намагалися викрасти й нарешті домоглися його арешту. Але в справу втрутився ревельський губернатор Ерік Оксеншерна, син Акселя Оксеншерни, шведського канцлера. Він узяв ситуацію під особистий контроль і дозволив в'язню написати лист королеві. У своєму листі Акундінов нагадував, що йому був гарантований особистий імунітет і таємно забезпечена недоторканність як посланця королеви до Богдана Хмельницького. Він вимагав термінового звільнення, аби продовжити свою подорож до українського гетьмана. Крім того, Акундінов повідомив губернатора, що він має усне послання Її Величності до Хмельницького³⁵. За наказом Акселя Оксеншерни його син інсценував утечу Акундінова і зробив так, щоб російські агенти його не догнали. Та Тимошка так і не доїхав до України. Царські мисливці на самозванця врешті-решт вполювали його, й наприкінці 1653 р. Акундінова було четверговано на Красній площі в Москві.

Козацький слід у шведській епопеї Акундінова чітко окреслився під час катувань його найближчого соратника – Костки Конюхова. Той, зокрема, розповів, що в Україні лже-Шуйського підтримував гетьман Богдан Хмельницький, а «Выговский ему учинился друг большой и также ему помогал». З'ясувалося, що коли Акундінов виїжджав з України, то генеральний писар писав листи до Ракоці, «чтоб ему, Тимошке, помогал, и к шведской королеве об нем писал... и тому письму шведская королева поверила». Крім того, Костка сказав, що «как был Тимошка у Хмельницкого и прослышал о псковском смятении, то начал просить гетмана, чтоб отписать ему шведской королеве. И Хмельницкий отказал, потому что у него ссылки с шведской королевой нет, а напишет о нем Ракоци»³⁶.

Таким робом, як і у випадку з татарським посольством, обережний гетьман не залишив жодного письмового свідчення про свої перші контакти зі шведською стороною. Але те, що вони мали місце наприкінці 1650 – першій половині 1651 р., не викликає жодних сумнівів. Про це переконливо свідчать листи Богдана Хмельницького, датовані 1655 роком.

Так, у листі до московського царя Олексія Михайловича від 2 (12) квітня, в якому Б. Хмельницький просить відпустити затриманого царем посланця Крістіни ігумена Данила, гетьман пише: «... мы уже от лет четырех с королевою швейскою о приятни договоры чиним, чтоб на тех неприятелей ляхов нам помогала...»³⁷. В листі від 18 (28) травня до того ж адресата, де, зокрема, йшлося про відправку українських послів у Швецію, гетьман підкреслює: «... мы от лет четырех с Христиною, королевою швейскою ссылалися для того, чтоб неприятелем нашим, ляхом, помочи дати не имеют, но и во

всем на них воевати обещаются...»³⁸. Того ж дня Богдан Хмельницький надсилає ще два листи про відправку українських послів до Швеції – до думного дяка Ларіона Лопухіна й до боярина Іллі Милославського. І знов у цих листах фігурують чотири роки зносин українського гетьмана зі шведською королевою. Отже, маємо чотири листи Богдана Хмельницького, написаних навесні 1655 р., в яких повторюється інформація про чотири роки шведсько-українських зносин. З цих неодноразових повторів випливає висновок, що твердження гетьмана про чотири роки контактів зі шведською королевою – не є випадковою опіскою. Відраховуючи ці чотири роки від весни 1655 р., маємо першу половину 1651 року. Тобто дату, коли зі Стокгольма повернулося загадкове татарське посольство і відбувалася місія Тимошки Акундінова.

На особливу увагу заслуговує лист до боярина Милославського. У ньому Б. Хмельницький вказує, що «от четырех лет» Крістіна «нам грамотами своими обнадеживала, что с поляки не мирно живут...»³⁹. Отже, цілком імовірно, що шведсько-українські союзницькі відносини вже 1651 року були підтверджені письмово. Та поки що ті документи не знайдено.

Даючи оцінку шведській місії Акундінова, Б. Кенржинський зазначає, що, можливо, Хмельницький, в результаті її був заохочений Стокгольмом послати до Швеції своїх офіційних представників. Цей крок історик пояснює прагненням Крістіни здійснити тиск на Польщу, представники якої після перемоги над козацьким військом під Берестечком стали зухвало поводитися на з'їзді шведських і польських комісарів у м. Любеку з проблем укладення «вічного миру» (липень – жовтень 1651 р.). «Не схоже на те, що шведський уряд, заохочуючи українців мати прямі відносини зі Стокгольмом, мав серйозніші наміри, ніж натиснути на польського короля», – підкреслював Б. Кенржинський⁴⁰. Справді, на той момент Крістіна застосувала український чинник на мирних переговорах з Польщею, але її стратегічний задум на перспективу був набагато глибшим. Творець концепції балансу сил, вона мислила її категоріями.

* * *

Як ми побачили, ініціатива по встановленню союзницьких шведсько-українських відносин на початку 1650-х рр. належала Богдану Хмельницькому.

Що ж стосується шведської королеви, то протягом 1651 і перших місяців 1652 р., вона не зробила жодного кроку назустріч українській стороні. Може, й насправді була надто миролюбною?

Та придивимося до внутрішньої ситуації у Швеції в той період. 1650 р. у країні був великий неврожай. Внутрішньополітична ситуація загострилася вкрай. На зборах риксдагу відбулося зіткнення станів з найбільш важливих питань: жалюгідного становища державних фінансів, ворожнечі між нижчими станами й дворянством, між королевою та вищою знаттю тощо. «Протягом двох років, що минули після укладення Вестфальського миру, труднощі, які стояли перед Швецією, ще більш зросли... Зіткнення ставали все сильнішими», – зазначав Інгвар Андерссон⁴¹.

Зрозуміло, що за таких обставин ні про яку войовничу зовнішню політику Швеції не могло бути й мови. Крістіна не те що «не хотіла воювати», вона була просто неспроможна вести війну. Тому й намагалася знайти якийсь компроміс із Польщею на з'їзді в Любеку.

Внутрішньополітична ситуація почала стабілізуватися у 1652 році. Саме тоді в Стокгольмі з'явився польський емігрант, колишній підканцлер Речі Посполитої Ієронім Радзейовський.

Згідно зі шведськими джерелами, Крістіна зустріла його доволі прохолодно, поставившись до колишнього підканцлера як до пересічного біженця⁴². Втім, невдовзі ставлення Крістіни до польського гостя зазнало суттєвих змін. Радзейовський був запрошений до королеви, мав з нею тривалу зустріч, отримав значну суму грошей, місце при дворі тощо.

Вельми цікаво простежити хронологію подій, на тлі яких розвивалися стосунки шведської королеви з польським емігрантом. Отже:

- наприкінці квітня 1652 р. Радзейовський з'являється в Стокгольмі; Крістіна зустрічає його без особливого ентузіазму;
- 23 травня козацьке військо під проводом Богдана Хмельницького одержує

перемогу в битві під Батогом; після битви гетьман відправляє до Швеції двох полонених шведських капітанів, які служили в польській піхоті. За повідомленням козацького літописця Самійла Величка, вони мали доставити до «Короля Густава Шведського» лист з порадою і пропозицією, «аби тогда начал войну свою на Поляковъ, когда они черезъ него Хмелницкого весма zostали обезсилени и винищени...»⁴³. Виправляючи помилку літописця, Микола Костомаров зазначає, що гетьман писав листа «невідомо кому саме»⁴⁴; тепер ми маємо всі підстави стверджувати, що адресатом була Крістіна;

– 30 травня Радзейовський пише листа Б. Хмельницькому, в якому повідомляє гетьмана про готовність Крістіни укласти союз із козаками й розпочати спільні бойові дії проти Речі Посполитої.

Чи спромоглися гінці Хмельницького доставити його лист за точно відомою їм адресою, перед тим як Крістіна віддала наказ Радзейовському писати послання гетьману, – питання спірне (хоча добре вмотивовані кадрові офіцери, маючи в перспективі зустріч зі своєю королевою, теоретично могли це зробити). Але беззаперечним є той факт, що після битви під Батогом королева, побачивши імовірність відносно легкої перемоги над знекровленою Польщею, взяла курс на союз із Військом Запорозьким.

Для налагодження контактів з Богданом Хмельницьким їй стала у пригоді добра обізнаність Радзейовського у козацьких справах. Доволі промовистою була інформація останнього, яку він виклав у листі до українського гетьмана щодо сумнівів Крістіни в плідності роботи з'їзду шведських і польських комісарів у м. Любек, який мав розпочатися у вересні того року⁴⁵. Інформація Радзейовського виявилася достовірною: другий з'їзд у Любеку (листопад 1652 р. – початок березня 1653 р.) завершився безрезультатно. Та Крістіна не стала очікувати навіть на його початок. У жовтні – грудні 1652 р. риксдаг, аргументуючи своє рішення незадовільним станом відносин з Річчю Посполитою і Данією, прийняв довгострокову програму посилення армії та флоту, яку вважали кроком до війни⁴⁶.

Як відомо, лист Радзейовського до українського гетьмана був перехоплений. Але Крістіна не припинила спроб налагодити стосунки з Богданом Хмельницьким. Тепер ініціатива виходить від обох сторін.

Першу звістку про шведських послів до України маємо в листі Богдана Хмельницького до Олексія Михайловича від 23 березня (2 квітня) 1653 року. «... Недавного времени и шли к нам послы от Христины, королевы ея милости свейской, о каких делех, знати не можем, которых послов ляхи, поймавши, королю отослали и к нам не пустили», – повідомляв гетьман московського царя⁴⁷.

Як ідеться в листі послів Богдана Хмельницького до Швеції – Кіндрата Бурляя і Силуяна Мужиловського до патріарха Никона, написаному в травні 1653 р., «... имеем известную ведомость от языков приведенных: яко противники неприятели Войска Запорожского послов шведской королевны, через Польшу к Войску Запорожскому едущих, взяли в темнице держати и к гетману и всему Войску Запорожскому не перепустили»⁴⁸.

І якщо повідомлення про намагання Крістіни зв'язатися з українською стороною досі не підкріплені документально, то епопею із затримкою українського посольства до Швеції у 1653 р. ми маємо змогу простежити майже по днях.

Вперше про українських послів до Швеції ішлося у цитованому вище листі Богдана Хмельницького від 23 березня, в якому гетьман просив пропустити українських послів у Швецію. Далі маємо повідомлення від 22 квітня про прийом царем українських дипломатів і про їх переговори у Посольському приказі, на яких вони повторили прохання Богдана Хмельницького пропустити їх у Швецію: «И гетман велел у царского величества милости просить, чтобы государь пожаловал велел их, посланников, пропустить к свейской королеве через свое государство проведать того, для чего она, свейская королева, к гетману и ко всему Войску Запорожскому послов своих послала»⁴⁹. 4 травня українські послы надсилають царю чолобитну з проханням пропустити їх врешті-решт до шведської королеви⁵⁰. Натомість Олексій Михайлович 7 травня видає грамоту, в якій дозволяє українським послам... повернутися в Україну

й повідомляє Богдана Хмельницького про відправлення в Україну російських послів Артемона Матвеева та Івана Фомина⁵¹.

У статейному списку цих послів до Богдана Хмельницького рішення царя пояснюється так: «И великий государь наш его царское величество тех ваших посланников ныне пропустит не изволил, для того что великий государь наш его царское величество к Яну Казимеру королю польскому и великому князю литовскому послал о миру по вашему челобитью своих царского величества великих и полномочных послов»⁵². Отже, бачимо, як московський цар ще до укладення Переяславської угоди почав розв'язувати зовнішньополітичні проблеми українців без їх відома.

Як зазначав Богдан Хмельницький у своєму листі до Ієроніма Радзейовського від 28 червня 1654 р., всі спроби козацьких послів дістатися Швеції через територію Московії були марними, водночас і намагання шведських послів досягти України через польську територію також були невдалими⁵³.

Першим посольством, якому вдалося оминати блокаду суміжних держав, було посольство, вислане Крістіною. Добиратися в Україну йому довелось аж через Париж і Стамбул. На переговорах, що проходили влітку 1654 р., було узгоджено запропоновану Крістіною програму спільних дій проти Польщі, про що Богдан Хмельницький повідомив Ієроніма Радзейовського у щойно цитованому листі⁵⁴. А через кілька днів у листі до Олексія Михайловича гетьман конкретизує спільні заходи, вказуючи, що «тепер проти противко неприятелів ляхов» через «Пруси і Ліфлянти» вирушає шведське королівське військо «з многими ратми, осемдесятьми тисящами людей»⁵⁵. Це означало утворення шведсько-українського воєнно-політичного союзу.

Описуючи хід переговорів, сучасний український дослідник Сергій Коваленко зазначає, що [Богдан Хмельницький] «серед іншого сказав, що для нього бажаним було б утримання миру між Шведським королівством та Московським царством, але якби між ними дійшло до війни, то за умовами війни Шведського королівства проти Речі Посполитої Україна стане на бік Шведського королівства проти Московського царства»⁵⁶. Отже, гетьман чітко віддавав перевагу союзу зі Швецією, аж до розриву договору з Москвою.

Таким робом, підвалини шведсько-українського союзу заклали шведська королева Крістіна й український гетьман Богдан Хмельницький.

І, безперечно, мав рацію Йоган-Христіан Енгель, називаючи шведсько-український союз «планом Крістіни» (Plan Christinens), за який через багато років «вхопився» Карл XII⁵⁷.

* * *

Та чи тільки Крістіні належить геополітична ідея шведсько-українського союзу?

Для відповіді на це запитання простежимо кілька відомих нам контактів і спроб контактів між обома сторонами. Ініціатива тут повністю належала шведам.

Так, ще на початку XVII ст., коли король Швеції Карл IX взяв активну участь у подіях, пов'язаних з російською «Смутою», шведський дипломат Петрус Петреюс (Пер Персон), який перебував тоді в Москві і якому було доручено добитися дозволу для кількох татар, котрі поверталися зі Швеції, проїхати через російські землі до Криму, мав нагоду трохи ближче познайомитися з українськими землями. «Та лише Густав II Адольф (король Швеції в 1611 – 1632 рр. – **О. Д.**), готуючись до великої релігійної війни (мається на оці Тридцятилітня війна 1618 – 1648 рр. – **О. Д.**), звернув свою увагу на південно-східну Європу і геніально передбачив, що шукати союзників проти папізму та ворогів Швеції необхідно на сході й півдні, на невідомих ще теренах між Дніпром та Дністром», – писав на початку минулого століття шведський історик Альфред Енсен⁵⁸.

Російсько-шведська війна початку XVII ст. завершилася вигідним для Швеції Столбовським миром (1617 р.), що закріпив її контроль над балтійськими торговельними шляхами. Ця війна, на слухну думку російського дослідника Сергія Цветкова, «показала Густаву Адольфу величезні можливості шведської експансії на півдні та південному сході»⁵⁹.

Відтоді Україна починає посідати певне місце в геополітичних кресленнях

шведського монарха. «Шведський король Густав II Адольф... і його радник Аксель Оксеншерна розглядали Козацьку державу як потенційного союзника у боротьбі за перевагу в Балтійському регіоні», – відзначає сучасний шведський дослідник Крістіан Гернер. З його точки зору, спільним ворогом тоді була Річ Посполита, а не Московія. Свою думку вчений обґрунтовує тим, що в 1626 р. Швеція натякала Московії, що було би бажано заохотити козаків повстати проти польської корони⁶⁰.

Додамо, що ці «натяки» були більш ніж конкретними. Так, базуючись на документальних джерелах, доктор історичних наук Тарас Чухліб стверджує, що «на початку 1626 р. шведські послы у Москві запропонували московському цареві вступити до антигабсбурзької коаліції й запросити до неї українське козацтво»⁶¹.

У тому ж 1626 р. шведи зробили спробу започаткувати прямі контакти з українським козацтвом. Російський купець на шведській службі Александр Рубін був посланий «до Білорусі, Запорозьких і Донських Козаків» з метою залучити козаків до війни проти Польщі»⁶².

Того ж таки року шведський дворянин Георг Бернгард від імені свого короля просив дозволу вільного проїзду через російські землі до Запорожжя. «Але цар, не без підстав запідозривши за цим наміром дипломатичну місію, відмовив у проханні. Про те, щоб пропустити шведських послів на Україну, не могло бути й мови», – писав Єнсен⁶³. Отже, ще до утворення Козацької держави Москва ревно ставилася до будь-яких зовнішньополітичних контактів українців.

Проте Густав Адольф не припиняв своїх спроб залучити козацтво на свій бік. За рік до смерті короля, у 1631 р., його таємний радник Якоб Руссель посилав з листом від імені монарха до Війська Запорозького капітана Петра Лядмірала і хорунжого Якова де Грева, комірника Його Королівської Величності. В листі, зокрема, зазначалося, що «вже віддавна найясніший і наймогутніший король шведів Густав Адольф, з Божої Милості державець і збирач пречислених провінцій, а також премогутній та благородний володар Балтійського моря... захотів і вирішив донести і засвідчити свою королівську приязнь і прихильність вашій республіці і всьому славетному й могутньому товариству благородних запорозьких козаків та показати й підтвердити свою милостиву і доброзичливу волю через незрівнянні й численні докази щедрості всім і кожному, насамперед вашим старшинам, ветеранам і доблесним мужам». Далі містилася пропозиція «увійти в переговори щодо міцного і непорушного союзу». Для цього пропонувалося послати до Швеції «значніших розсудливих мужів, прихильників вашої старовинної релігії і свободи... з повноважними листами, щоби мали змогу нав'язати відносини, розпочати і попровадити переговори з Його Королівською Величністю»⁶⁴.

Але козаки ніяк не відреагували на те послання. «Далекоглядні плани були на певний час відкладені у зв'язку зі смертю Густава Адольфа, але за них з подвійною енергією узявся Карл X Густав, гідний продовжувач геніальної політики попередника», – зазначав Єнсен⁶⁵.

Та справжньою продовжувачкою справи Густава Адольфа була його дочка Крістіна. Саме вона визначила геостратегічний напрям шведської експансії середини 1650-х років та її головний об'єкт. «Напряму удару був вирішений шведською державною радою ще за Крістіни – Річ Посполита; мета експансії також – її морське узбережжя», – зазначав провідний російський (у 1987 р. емігрував у Швецію) скандинавіст О. С. Кан⁶⁶.

І якщо Густав Адольф лише окреслив контури союзу з козаками, то Крістіна той союз започаткувала де-факто. Карл X тільки продовжив її зовнішню політику, реалізуючи задум своєї попередниці на практиці.

* * *

Треба відзначити, що ані Густав Адольф, ані Крістіна, не порушували територіальних питань у відносинах з українцями. Зі свого боку, Богдан Хмельницький також спочатку не торкався цих проблем. Обидві сторони виходили з того, що їх інтереси в цій царині не перетиналися. Насправді, Військо Запорозьке не мало жодних інтересів на Балтиці, котру Швеція розглядала як пріоритет своєї зовнішньої політики; у свою

чергу, обережна в питаннях нових територіальних надбань шведська королева не поглядала на схід від Вісли.

На першому етапі своєї експансії в східному напрямку Карл X в цілому виходив із цього негласного порозуміння.

Слід однак зазначити, що у сучасній вітчизняній історіографії існує й дещо відмінна думка. Так, В. А. Смолій і В. С. Степанков стверджують, що в 1655 р., напередодні війни з Польщею, прагнучи «добитися союзу з Росією, шведський уряд пропонував їй зберегти за собою майже всю Україну в сучасних кордонах, значну частину Білорусії, включаючи басейни Прип'яті, Західної Двіни, а в деяких випадках – і низов'я Десни». «Як слушно зауважував Л. В. Заборовський, – пишуть вчені, – це були б значно більші територіальні надбання, ніж Росія отримала після тривалої боротьби за Андрусівським (1667) договором із Річчю Посполитою»⁶⁷. Теза про готовність Швеції віддати Московії «майже всю Україну» видається їм такою переконливою, що вони повторюють її буквально через кілька сторінок⁶⁸. На чому ж базувалися українські історики?

Насамперед, це – праця російського дослідника Лева Заборовського «Росія, Річ Посполита і Швеція в середині XVII ст.» (1981 р.), в якій було сформульоване вищезазначене положення. При цьому автор одразу ж заявляв, що в Секретному меморіалі Карла X послам до Росії, датованому 3 липня 1655 р., «намічалася лінія розмежування взаємних інтересів у Речі Посполитій, представлена чотирма основними варіантами»⁶⁹. Далі він, «не вдаючись у виклад деталей», намалював свою мапу.

Та, роблячи свої географічні «відкриття», він зовсім не розрізняв понять «державні кордони» і «сфера інтересів». А різниця між ними дуже велика.

У будь-які часи будь-які держави окреслювали сфери своїх інтересів або впливу де завгодно (деякі з держав продовжують робити це й зараз). Так, у 1494 р. Іспанія та Португалія підписанням договору в м. Тордесільясі (Іспанія) поділили увесь світ від полюса до полюса по 46°30' західної довготи, не маючи майже ніякого уявлення про землі, які вони ділили. У 1506 р. папа Юлій II той договір схвалив. Офіційно він діяв аж до 1777 року. Та це ніяк не завадило Голландії до середини XVII ст., тобто періоду, який нас цікавить, заснувати свої колонії у Південній Америці (де договір мав реальну силу) як в зоні іспанських, так і португальських інтересів.

Коли ж сфери інтересів двох або більше країн перетинаються, виникають конфлікти. Найчастіше таке траплялося в Європі. І, як правило, це призводило до війн, котрі завершувалися переглядом державних кордонів. Сфера інтересів – це категорія геополітики, а державний кордон – міжнародного права.

А тепер звернімо особливу увагу на вкрай важливу для адекватного розуміння ситуації обставину. А саме на те, що, розробляючи свій Секретний меморіал, Карл X був прекрасно обізнаний з умовами Переяславської угоди, що передбачала підпорядкування України Московії. Не будемо сперечатися, яку форму мало це підпорядкування: чи то васалітету, чи то протекторату, чи то конфедерації. Для нас у даному випадку безсумнівним є той факт, що, внаслідок Переяславської угоди Україна автоматично потрапляла до сфери інтересів Москви.

Необхідно також зазначити, що, крім офіційно проголошеної мети шведського посольства до Москви – третьої ратифікації Столбовського миру 1617 р., воно мало добитися принаймні дружнього нейтралітету Росії у майбутній війні Швеції з Польщею. Та кращим варіантом було би встановлення союзницьких шведсько-російських відносин у розподілі території Речі Посполитої. Зрозуміло, що за таких обставин невключення території держави Богдана Хмельницького в сферу інтересів Московії аж ніяк не сприяло б досягненню цієї мети. Навпаки, це могло б призвести до небажаного для Карла X загострення у шведсько-російських відносинах.

Під цим кутом зору і розглянемо варіанти розмежування сфер інтересів, які пропонував шведський король Московії.

Отже, в статті 6 Секретного меморіалу окреслено чотири лінії розмежування:

1. Від Кам'янець (нині Кам'янець-Подільський) до Костянтинова (Старо-костянтинів), потім – по річках Случ і Горинь до Городка, далі – через Слуцьке князівство на Борисів і Полоцьк.

2. Від Галича на Олику, далі по річці Горині до Городка, потім – по прямій лінії через місто Слуцьк до Мінська, далі – нижче Полоцька до Дзисни*.

3. Від Галича, як було вказано вище, – до Городка, – потім – через Слуцьке князівство на Мінськ і до Дзисни.

4. Якщо московіти не погодяться з межею по Галичу, ви маєте висунути як ультиматум варіант розмежування по лінії Львів – Луцьк, з тим, щоби все, що знаходиться на захід від цієї лінії, належало нам, а на схід – їм⁷⁰.

Перший варіант розмежування, як бачимо, багато в чому відтворював західні кордони Гетьманщини, окреслені Зборівськими угодами 1649 року. Це була своєрідна пробна куля: погодиться на це Московія – добре; ні – запропонуємо інше.

Це інше містилося у другому та третьому варіантах, які майже не відрізнялися один від одного. Хіба що в третьому варіанті до сфер інтересів Московії повністю відходив Слуцьк. Цей варіант був основним.

І лише на крайній випадок було зарезервовано ультиматум, умови якого могли б певною мірою задовольнити Богдана Хмельницького.

Якби Карл X одразу запропонував цей варіант Богдану Хмельницькому напряду, той, з великою часткою імовірності, погодився би з ним. Адже лінія Львів – Луцьк пролягала ненабагато східніше від етнічних кордонів розселення українців. Такий собі варіант лінії Керзона. Та й кордони сучасної України проходять неподалік від неї.

Але шведський король перетасовував свої чотири варіанти в залежності від обставин на театрі воєнних дій. Коли все складалося для нього добре, він висував перший варіант. Коли ж воєнні успіхи ставали сумнівними – вдавався до інших.

* * *

Перш ніж розглянути тактичні маневрування Карла X, необхідно зупинитися на його зовнішньополітичній константі щодо України.

Аналізуючи Секретний меморіал, ані Лев Заборовський, ані його сучасні українські інтерпретатори, не зупиняються на надзвичайно важливій статті 8 цього документа. Ось вона, ця стаття:

«Стосовно Хмельницького і козацтва треба зауважити, що послы повинні обережно стежити за тим, щоб нічого передчасно не було згадане, так, щоб росіяни не мали жодних підозр, особливо доти, доки наміри Хмельницького не будуть повністю відомі, і доки з ним не буде підписано справжньої угоди... але в будь-якому випадку – це воля Його Королівської Величності, що під час укладення мирної угоди з Польщею інтереси козаків треба буде враховувати», – вказувалося в інструкціях. Від посольства вимагалось «бути обережним, не викладати передчасно свою точку зору, щоб росіяни не могли нічого запідозрити до того, поки не будуть з'ясовані інтереси Хмельницького, з якими треба погодитися, якщо він їх підтвердить»⁷¹.

Отже, як бачимо, не бажаючи загострювати відносини з Московією напередодні війни з Польщею, Карл X бачив водночас у перспективі потрібність врахування інтересів України. Можливо, як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Він був добре обізнаний з геополітичними кресленнями Густава Адольфа й Крістіни.

До вирішальних успіхів у війні проти Польщі Карл X не акцентував увагу на територіальних аспектах. У пропозиції шведського короля українському гетьману про укладення угоди про дружбу та взаємодопомогу, передану Богдану Хмельницькому шведським послом О. Ю. Торкватом у серпні 1655 р., територіальні питання не порушуються, натомість у ній міститься прохання надати військову допомогу фельдмаршалу А. Віттенбергу, на що гетьман одразу ж погодився⁷². У відповідь на пропозицію «довір'я, захисту і дружби» Богдан Хмельницький заявляє: «... ми, разом з усім нашим Запорізьким Військом, одностайно і прихильно згодилися на все те, що сказано і запропоновано від імені вашої святої королівської величності»⁷³.

Але приголошуючі перемоги на першому етапі війни з Польщею (до кінця 1655 р.), взяття Варшави, а потім і Кракова, спричинили у Карла X запаморочення

* Тогочасні мапи були зорієнтовані з півдня на північ; тобто південь містився зверху. У тій системі координат Полоцьк був розташований нижче від невеличкого міста Дзисна на півночі сучасної Білорусі, в усті однойменної річки.

від успіхів. Він починає міркувати про розподіл Речі Посполитої. 6(16) жовтня до Хмельницького, який у той час вів облогу Львова, прибув шведський посол Гамоцький. Та хід переговорів з ним, вочевидь, не задовольняв українського гетьмана. Вже через чотири дні, 10(20) жовтня, у листі до львів'ян він наголошує: «Його милість шведський король нехай приймає те, що йому дав господь бог в його розпорядження, а що нам господь бог поміг визволити Україну своєю руську, при цьому я стою»⁷⁴.

В. А. Смолій і В. С. Степанков цілком слушно зазначають, що «легкі перемоги шведського короля Карла X породили в нього надмірну самовпевненість, і він пішов на порушення домовленості з Б. Хмельницьким». На думку вчених, він почав виношувати плани прилучення до своїх володінь земель Белзького, Руського, Волинського й Подільського воєводств⁷⁵. Доктор історичних наук В. Й. Борисенко подає дещо інший план розподілу земель Речі Посполитої. «Карл Густав планував передати трансільванському князю Юрію Ракоцію Львівщину, частину Покуття й Поділля, а собі залишити Белзьку, Сяноцьку, Перемишльську і Холмську землі», – пише він⁷⁶. У подальшому ці комбінації неодноразово мінялися. Та як би там не було, але тут ми в усіх випадках чітко бачимо перший варіант територіального поділу, викладений у Секретному меморіалі.

Але незабаром ситуація докорінно змінилася. «Карл X змінив свою політику щодо України, як тільки його становище в Польщі стало непевним у зв'язку з повстанням проти шведської окупації», – відзначає відомий український історик Володимир Сергійчук. 2 січня 1656 р. Богдан Хмельницький одержав листа від шведського короля, в якому той погоджувався, щоб козацьку територію окреслити по Віслу⁷⁷. Отже, потрапивши у скрут, Карл X вдався до четвертого варіанту, окресленого у Секретному меморіалі. При цьому у своєму листі, написаному в січні 1656 р. до шведських послів, які на той час перебували в Москві, він підкреслював, що під час обговорення демаркаційної лінії між шведськими й російськими сферами інтересів, «вони не повинні торкатися або вдиратися на територію козаків, позаяк ми розглядаємо їх як окрему державу, що існує сама по собі»⁷⁸.

Проте це було далеко не останнє слово шведського короля. Він кілька разів пробував розігрувати різні дипломатичні комбінації, які аж ніяк не могли задовольнити українську сторону. Одна з останніх таких комбінацій була проведена в січні 1657 р., коли до Чигирини прибуло шведське посольство на чолі з Готгардом Веллінгом. В інструкціях, наданих посольству Карлом X, визнавалася цілісність української держави, але... в складі Київського, Брацлавського й Чернігівського воєводств. Гетьману України надавалося право мати власну армію, але її кількість обмежувалася 40 тисячами вояків. Головним завданням цієї армії було не допускати російські війська на західний берег ріки Березини, що неминуче мало призвести до війни з Московією. Прочитавши 37 пунктів інструкцій, серед яких була й така, що передбачала схвалення шведським королем-протестантом кандидатури Київського митрополита, козацька старшина просто відмовилась вести подальші переговори⁷⁹. Бідолашному Веллінгу не залишалося нічого, як випити за здоров'я українського гетьмана, з'їсти скляний кубок і через деякий час від цього померти⁸⁰.

Наступний і останній посол Карла X в Україну Густав Лілієкрона прибув до Чигирини у червні 1657 року. Його приїзд майже збігся з виведенням шведських військ з Польщі й початком повного розпаду армії семигородського князя Юрія Ракоці. Загалом міжнародна ситуація, що склалася влітку 1657 р., була вкрай несприятливою для Швеції. Країна зіштовхнулася з потужною коаліцією в складі Польщі, Австрії й Бранденбурга, курфюрст якого Фрідріх Вільгельм розірвав союз зі Швецією й змінив фронт. Тривала виснажлива війна з Московією. А тут ще й підбурювана Австрією Данія оголосила війну й розпочала бойові дії проти Швеції, про що Карл X довідався під час перебування посольства Лілієкрони в козацькій столиці, й кинувся на захист своєї батьківщини.

За цих обставин Карл X знов змінює свою попередню позицію по відношенню до України й повертається, по суті, до висхідної. В інструкціях, які він надав Лілієкроні, підкреслювалося, що «оскільки гетьман і військо Запорозьке не будуть претендувати ні порушати тих земель, які собі Швеція застерігла в Польщі, – постільки й король і

його наступники не будуть ні претендувати, ні оспорювати тих провінцій і воєводств, які гетьман і військо хочуть одержати в Польщі «як сатисфакцію»⁸¹. Тобто задоволення претензії Богдана Хмельницького на західноукраїнські землі «по Віслу». Але вже не як васала Московії, як було передбачено четвертим варіантом розмежування сфер інтересів Швеції та Московії, розглянутого вище Секретного меморіалу 1655 р., а як суверенного правителя. Більше того, в разі розриву з Московією, українцям, для утворення стратегічного коридору зі Швецією пропонувалося «забрати Смоленськ з кількома містами в сім напрямі»⁸².

Та було вже запізно. «Що ж до шведського посольства, то воно запізнилося принаймні на півроку. Хмельницький вже мало цікавився укладенням союзу зі Швецією. І перш за все – через воєнні провали шведів», – зауважує Тетяна Таїрова-Яковлева⁸³. До цього слід додати, що найбільш слушним моментом для укладення шведсько-українського воєнно-політичного союзу була друга половина 1655 року. По-перше, безпосередня участь козацького війська у польсько-шведській війні не залишила б жодних сумнівів у долі Речі Посполитої: її землі були б розібрані переможцями. По-друге, це дозволяло обійтися без допомоги такого непослідовного й сумнівного союзника, як семигородський князь Юрій Ракоці. По-третє, це унеможливило б украї не вигідну як для України, так і для Швеції російсько-польську Віленську угоду 1656 року.

Під іншим кутом зору бачить запізнення посольства Лілієкрони шведський історик білоруського походження Андрій Котлярчук. «Коли Карл X Густав вивів свою армію з Речі Посполитої, Хмельницький не наважився вести війну проти Московії», – пише він⁸⁴. Так, насправді, якщо б гетьман пристав на пропозицію Карла X, то українцям довелося б самотужки тримати фронт проти Московії та Польщі одночасно, поки шведський король розбирався б з датчанами. Немає жодних сумнівів, що зробити це козакам би не вдалося.

* * *

У світлі вищевикладеного стає цілком очевидним, що підписана 6 жовтня 1657 р. Українсько-шведська угода про воєнно-політичний союз мала вже суто формальне значення. Так, у пункті 3 статей Українсько-шведської воєнно-політичної угоди, запропонованих українською стороною послові короля Швеції Густаву Лілієкрони у м. Корсуні, було записано: «Нехай Його Королівська Величність визнає і оголосить границі і межі угідь Війська Запорозького не тільки по річку Вістулу (старовинна назва Вісли. – **О. Д.**), але пообіцяє поширити аж до кордонів Пруссії і, захопивши спільними військовими зусиллями поселення й укріплені города, поверне в руки Війська Запорозького, аж до Брестського і Новогородського староств у Литві, по річку Березину»⁸⁵. Шведи начебто не заперечували. Але в тексті основного документа було чітко зазначено: «Подробиці ж цього договору будуть уточнені пізніше, тому що вельможний пан посол Його Королівської Величності не має вказівок Священної Королівської Величності щодо пропозицій, поданих з боку ясновельможного пана гетьмана; ці пункти будуть невизначеними доти, доки їх не вирішать у присутності Священної Королівської Величності послі Війська Запорозького, які невдовзі вирешать»⁸⁶. Та ці подробиці так ніколи й не були розглянуті.

На той час Карл X вже облишив плани розподілу Польщі й сконцентрував свою увагу на завоюванні південних провінцій сучасної Швеції, про що вже йшлося вище. Україна відійшла для нього на другий план. «Се була справді незвичайно корисна для України комбінація, якби Швеція удержала ся на своїй політичній позиції й далі вела з такою енергією свою екстензивну політику. Але енергія Карла X вичерпала ся та й умер він слідом; гору взяла політика обережна; трактати з Польщею і Московією 1660 і 1661 р. зліквідували широкі пляни останніх літ, і Швеція взяла на себе навіть обов'язок впливати на помирення України з Польщею. Шведська комбінація пропала для України на довгі літа. Але пам'ять про неї не могла згинуть в політичних кругах України, і коли внук Карла X почав війну з Польщею і Московією разом, як його дід, – се не могло не відновити традицій шведсько-українського союзу», – підбивав підсумки Михайло Грушевський⁸⁷.

Так, Швеція після 1660 р. вступила в період «перетравлювання» завойованих територій. Її мало цікавили нові воєнні авантюри. Що ж стосується України, то менше ніж через рік після Корсунської угоди зі Швецією Іван Виговський підписав угоду Гадяцьку з польським урядом короля Яна Казимира, нещодавнього спільного шведсько-українського ворога. Та й у самій Україні настав період Руїни. Вона перестала бути суб'єктом міжнародних відносин і на півстоліття зійшла з міжнародної арени.

* * *

Шведсько-український воєнно-політичний союз був зумовлений майже всім комплексом найважливіших геополітичних чинників.

Як відомо, геополітика визначає життєздатність і міць тієї або іншої держави такими головними факторами: простір; природні багатства й економічний потенціал; населення (кількісний та якісний аспекти)⁸⁸.

Краще за інших просторові аспекти шведсько-українського союзу усвідомив один з основоположників української геополітичної думки – В'ячеслав Липинський. «Швеція в своїх давніх намірах заволодіти польським побережжям Балтійського моря і у своїй старій династичній війні з Польщею опинилась раптом – по Віленським мирі – перед можливістю скріплення Польщі союзом з Москвою і перед перспективою вибору московського Царя на польський престол. Запобігти цій небезпеці і, випередивши Москву та в супереч її тенденціям, зайняти можливо найбільше польських земель – таке було завдання нового, енергійного й войовничого Короля шведського Карла Густава. І тут Україна – ворог Польщі та незадоволений царською протекцією вассал Москви – була для нього природнім і надзвичайно важним та потрібним союзником», – писав учений⁸⁹.

До цього слід додати, що бажаність союзу з Військом Запорозьким у боротьбі проти Польщі за простір краще розуміла Крістіна. На відміну від практичного Карла X, який переслідував насамперед суто тактичні цілі, вона мислила категоріями геополітики, балансу сил та інтересів у Європі. Крістіна заклала підвалини довгострокового, сталого шведсько-українського стратегічного союзу, чудово усвідомлюючи, що інтереси двох держав ніде не перетиналися. У своїх прагненнях якнайшвидше досягнути конкретних результатів, витиснути зі сприятливої ситуації якомога більше тимчасових надбань, Карл X багато в чому викривив її замисел.

Зі свого боку, Богдан Хмельницький, борючись за простір з метою утворення повноцінного державного механізму, також прагнув до довгострокового стратегічного шведсько-українського союзу. Можливо, з Крістіною він би і досягнув цієї мети.

Варто також сказати, що шлях до шведсько-українського союзу почав торувати батько Крістіни – Густав Адольф. Він також мав на оці просторові чинники, але головними для нього були людські фактори.

У період імперської експансії (2-а половина XVI – 2-а половина XVII ст.) Швеція більше воювала, ніж відпочивала від ратних подвигів – приблизно 60 років зі 100. «Втрати людської сили у війнах, що велися поза межами країни, були у порівняльній перспективі гігантськими, особливо, якщо врахувати, що вони стосувалися молодих чоловіків, які були найбільш продуктивною часткою в сільському господарстві», – зазначав професор Стокгольмського університету Ян Глете⁹⁰. За його підрахунками, тільки прямі безповоротні втрати за період 1620 – 1721 рр. становили півмільйона чоловік. А усього за цей період війна відбрала у Швеції від 800 000 до 1 050 000 чоловік, враховуючи тих, кого вона відривала від продуктивної праці. І це при тому, що на середину XVII ст. населення країни становило три мільйони чоловік! Причому армія набиралася переважно з «внутрішніх» провінцій (вони не включали балтійські та германські), населення котрих з 1620 до 1700 р. зросло з 1,25 млн. чол. до 2 млн. чол., певною мірою за рахунок приєднання нинішніх південношведських провінцій у 1645 і 1658 роках. Особливо кровопролитними були війни з Польщею 1621– 1629 рр. (приблизно 50 000 прямих втрат) і Північна війна 1655-1660 (принаймні 70 000). Ось чому і Густав Адольф, і його дочка Крістіна, пам'ятаючи досвід батька і готуючись до війни, і Карл X, який цю війну вів, позирали у бік Козацької держави, населення якої досягало 2 млн. чол., а армія, як вже вказувалося вище, – 100 000 вояків. Вельми

показово, що у 1657 р., будучи вкрай обмеженими у людських ресурсах, шведи вдаються до вербування козаків та волохів⁹¹.

Не викликає жодних сумнівів зацікавленість бідної на матеріальні ресурси Швеції у природних багатствах та економічному потенціалі України. Професор Глете відзначає, що витягування ресурсів з окупованих шведами територій сягнуло свого апогею під час Тридцятилітньої війни. «Спроби утворити таку ж базу для воєнних зусиль у Речі Посполитій у 1655 р. швидко обернулося невдачами внаслідок народного спротиву», – підкреслює вчений⁹². Так, мародерство шведських вояків, викликане нестачею провіанту й фуражу, було чи не найголовнішою причиною масового повстання поляків під час Північної війни 1655 – 1660 років.

Уроки свого діда добре засвоїв Карл XII. Серед інших причин його повороту в Україну в 1708 р. було бажання використати її матеріальні ресурси для забезпечення армії. Спочатку, перебуваючи на території Гетьманщини, він рішуче припиняв будь-які прояви мародерства. Та політика «спаленої землі», застосована Петром I, дала свої результати. Шведські вояки почали грабувати мирне населення, насамперед на Слобожанщині, яку шведський король вважав не часткою дружньої України, а територією ворожої держави – Московії.

Насамкінець, необхідно зацентувати увагу ще на одній дуже важливій геополітичній обставині, яка робила союз зі Швецією вельми привабливим для України. «Швеція була Україні наручна, бо вона була далеко, до українських земель ніяких намірів не мала, щоб їх загорнути, а здавна була ворожа і з Польщею і з Московщиною, спорила ся і воювала ся з ними за ті північні землі коло моря. У Шведів можна було пошукати помочи хоч проти Польщі хоч проти Москви, як би та притисла», – писав Михайло Грушевський⁹³. Так, Михайло Сергійович мав рацію: «м'який» шведський імперіалізм Крістіни, яка не мала територіальних претензій до України, був безпечний і вигідний для України. Коли ж у Карла X такі претензії з'явилися, українці замислилися над доцільністю такого союзу. Шведський король занадто пізно повернувся до первісних геополітичних креслень своєї попередниці, що багато в чому зашкодило своєчасному укладенню взаємовигідного союзу.

Таким робом, шведсько-український воєнно-політичний союз не був забаганкою шведських монархів або українських гетьманів. У середині XVII ст. він був об'єктивно зумовлений найважливішими геополітичними чинниками, відповідав інтересам обох держав. Проте зовнішні умови і деякі суб'єктивні фактори унеможливили його ефективну реалізацію.

1. Костомаров Николай. Богдан Хмельницкий. Т. II. – С.-Петербург: Издание Д. Е. Кожанчикова, 1859. – С.471.

2. Меріме П. Богдан Хмельницький // Боплан Г.Л. де. Опис України; Меріме П. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький. – Львів: Каменяр, 1990. – С.290.

3. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991. – С.273.

4. Яковлева Тетяна. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. – К.: Основи, 1998. – С.152 – 153.

5. Christina Vasa // Encyclopedia of World History. Vol.3. – New York: Facts on File, 2008. – P.77.

6. Бандтке Георг Самуил. История государства польского. Том II. С. Петербург: В Типографии Императорской Российской Академии, 1830. – С.315.

7. **Christina.** (2012). Encyclopædia Britannica. *Encyclopædia Britannica 2007 Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopædia Britannica.

8. Bain F. W. Christina, Queen of Sweden. – London: W. H. Allen & Co., 1890. – P.55 – 56.

9. Gribble Francis. The Court of Christina of Sweden. – London: Eveleigh Nash, 1913. – P.44 – 45.

10. Всемирная история. Т.V. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1958. – С.145.

11. Енглунд Петер. Полтава. Розповідь про загибель однієї армії. – Х. – Стокгольм, 2009. – С.25 – 26.
12. Там само. – С.34.
13. Форстен Г. В. Балтийский вопрос в XVI и XVII столетиях. Том II. – С.-Петербург: Типография В. С. Балашева, 1894. – С.563 – 564.
14. Bain R. Nisbet. Charles XII and the collapse of the Swedish empire, 1682-1719. – New York : G.P. Putnam's sons, 1895. – P.4 – 5.
15. Андерссон И. История Швеции. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – С.221.
16. Форстен Г. В. – Зазнач. праця. – С.564.
17. Bain F. W. – Op. cit. – P.51 – 53.
18. Меріме П. Зазнач. праця. – С.275.
19. Bain F. W. – Op. cit. – P.85.
20. Gribble Francis. – Op. cit. – P.69 – 70.
21. Bain F. W. – Op. cit. – P.82.
22. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) – К.: Альтернативи, 1999. – С.173.
23. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. К.: Україна, 1991. – С.206.
24. Смолій В. А., Степанков В. С. – Зазнач. праця. – С.147.
25. Костомаров Николай. Богдан Хмельницкий. Т. II. – С.-Петербург: Издание Д. Е. Кожанчикова, 1859. – С.470.
26. Кулиш П. А. Отпадение Малороссии от Польши. (1340 – 1654). Том третий. – М.: Университетская типография, 1889. – С.145.
27. Там само. – С.156.
28. Енгель Йоган-Христіан. Історія України та українських козаків / Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Випуск 9 – 10 – Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. – С.170.
29. Дорошенко Д. І. Зазнач. праця. – С.273.
30. Соловьев С. М. Сочинения. Книга V. Т.10. – М.: Мысль, 1999. – С.555.
31. Там само. – С.582.
32. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Т. IX – 1. К.: Наукова думка, 1996. – С.175.
33. Kentrschynskyj Bohdan. Ukrainska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656. Karolinska Förbundets Årsbok, 1966. – P.25.
34. Джеджуля Юрій. Таємна війна Богдана Хмельницького. К.: Молодь, 1995. – С.213.
35. Kentrschynskyj Bohdan. – Op. cit. – P.26.
36. Джеджуля Юрій. – Зазнач. праця. – С.217.
37. Документи Богдана Хмельницького 1648 – 1657. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Док. №304. – С.420.
38. Там само. – Док. №313. – С.427.
39. Там само. – Док. №315. – С.429.
40. Kentrschynskyj Bohdan. – Op. cit. – P.27.
41. Андерссон И. – Зазнач. праця. – С.206 – 207.
42. Fryxell Anders. Drottning Kristina. V. I. – Stockholm : Aktiebolaget Hiertas Bokförlag, 1841. – P.198.
43. Самоил Величко. Летопись событий в Югозападной России в XVII веке. – К.: 1848. – С.217.
44. Костомаров Николай. Богдан Хмельницкий. Т. II. – С.-Петербург: Издание Д. Е. Кожанчикова, 1859. – С.471.
45. Письмо Радзівєскаго к Хмельницкому // Маркевич Николай. История Малороссии. – Т.3. – М.: Издание О. И. Хрусталева, 1842. – С.73.
46. Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. – М.: Наука, 1981. – С.24.

47. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. – Т. III. – 1651 – 1654 годы. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1953. – Док. №147. – С.257.
48. Там само. – Док. №162. – С.282.
49. Там само. – Док. №153. – С.263.
50. Там само. – Док. №157. – С.277.
51. Там само. – Док. №159. – С.279.
52. Там само. – Док. №166. – С.314.
53. Документи Богдана Хмельницького 1648 – 1657. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Док. №263. – С.365.
54. Там само.
55. Там само. – Док. №268. – С.370.
56. Коваленко Сергій. Останній чин великого гетьмана. К.: Стікс, 2010. – С.50.
57. Енгель Йоган-Христіан. – Знач. праця. – С.162.
58. Єнсен Альфред. Мазепа. К., 1992. – С.41.
59. Цветков С.Э. Карл XII: Беллетризованная биография. – М., 2000. – С.20.
60. Gerner Kristian. Ukraine and Sweden: constructing a shared history// Іван Мазепа і його доба. Історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2008. – С.44 – 45.
61. Чухліб Тарас. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави. 1648 – 1721 рр. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2009. – С.42.
62. Kotljarchuk Andrej. In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid 17th Century. Huddinge: Sdert rns högskola, 2006. – P.243.
63. Єнсен Альфред. – Знач. праця. – С.42.
64. Лист Якоба Русселя, посла шведського короля Густава II Адольфа, до Війська Запорозького // Україна – Швеція. На перехрестях історії (XVII – XVIII століття). Каталог виставки. К.: «Такі справи», С.169 – 170.
65. Єнсен Альфред. – Знач. праця. – С.43.
66. Кан Александр. Швеция и Россия – в прошлом и настоящем. М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – С.101 – 102.
67. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. К.: Либідь, 1993. – С.411 – 412.
68. Там само. – С.419.
69. Заборовский Л. В. – Знач. праця. – С.125 – 126.
70. Secret memorial för Kongl. Maj-ts fullmäktige Sändningebud till Tzaaren och Storfursten i Russland. Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsenheten, 438. – Nordiska Samlingen (Nordin), pärm 438. – Dokument 13-a. – S.139. – Uppsala, Sverige.
71. Ibid. – S.141.
72. Горобець Віктор. «Волимо царя східного...». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. К.: Вид-во «Часопис «Критика», 2007. – С.71.
73. Документи Богдана Хмельницького 1648 – 1657. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Док. №235. – С.439.
74. Там само. – Док №340. – С.457.
75. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) – К.: Альтернативи, 1999. – С.192.
76. Борисенко В. Й. Курс української історії. З давніших часів до XX століття. К.: Либідь, 1998. – С.227.
77. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття. К.: Україна, 1991. – С.229.
78. Kentschynskij Bohdan. Mazepa. Stockholm: Wahlstrom & Widstrand, 1962 – P.101 – 102.
79. Kotljarchuk Andrej. – Op. cit. – P.248 – 249.
80. Яковлева Тетяна. – Знач. праця. – С.210.
81. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Т. IX – 2. К.: Наукова думка, 1997. – С.1394 – 1395.

82. Там само. – С.1396.
83. Яковлева Тетяна. – Зазнач. Праця. – С.208.
84. Kotljarchuk Andrej. – Op. cit. – P.250.
85. Статті українсько-шведської воєнно-політичної угоди, запропоновані українською стороною послові короля Швеції Густаву Лільскроні у м. Корсуні // Україна – Швеція. На перехрестях історії (XVII – XVIII століття). Каталог виставки. К.: «Такі справи», С.180.
86. Українсько-шведська угода про воєнно-політичний союз між гетьманом Іваном Виговським та королем Карлом X Густавом // Україна – Швеція. На перехрестях історії (XVII – XVIII століття). Каталог виставки. К.: «Такі справи», С.178.
87. Грушевський Михайло. Шведсько-український союз 1708 р. // Записки НТШ. – Т. ХСІІ. – Л, 1909. – С.14.
88. Юридична енциклопедія. Т.1. – К., 1998. – С.576.
89. Липинський Вячеслав. Україна на переломі. 1657 – 1659. Твори. Т.3. – Філадельфія, 1991. – С.41.
90. Glete Jan. The Swedish fiscal-military state in transition and decline, 1650-1815. Paper to the XIV International Economic History Congress, Helsinki, 21 – 25 August 2006. – P.10. http://www.google.com.ua/url?sa=t&rect=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&ved=0CCwQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.helsinki.fi%2Fiehc2006%2Fpapers%2FGlete.pdf&ei=KgKOUmiYBIG0tAaXk4DAAQ&usq=AFQjCNFYrtL6OPppcaVyDEp5VN813M6Lww&sig2=qgvsm3cLx4nE_2xlU_1BOA
91. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. Т. IX – 2. К.: Наукова думка, 1997. – С.1407 – 1408.
92. Glete Jan. – Op. cit. – P.14.
93. Грушевський Михайло. Про батька козацького Богдана Хмельницького. Jersey City: З друкарні «Свободи», 1919. – С.63.

В статтє рассмотрены геополитические основы шведско-украинского военно-политического союза. Показано становление и развитие шведско-украинских отношений с момента их возникновения до свертывания в XVII столетии. Проведен анализ территориальных аспектов отношений между Швецией и Украиной. Доказана возможность достижения взаимовыгодного компромисса между государствами. Рассмотрены важнейшие геополитические факторы, которые обуславливали эффективность такого союза.

Ключевые слова: геополитический фактор, сфера интересов, баланс сил, Богдан Хмельницкий, Кристина, Карл X.

The article deals with the geopolitical foundations of the Swedish-Ukrainian military-political alliance. Displaying formation and development of the Swedish-Ukrainian relations since their inception to collapse in the XVII century. It carries out the analysis of the territorial aspects of relations between Sweden and Ukraine. It shows the possibility of achieving a mutually beneficial compromise between the two countries. Considered the most important geopolitical factors that have influenced the effectiveness of such a union.

Keywords: geopolitical factor, sphere of interest, the balance of power, Bohdan Khmelnytsky, Christina, Charles X.